

19 ciek
1816

UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ FILOLOGICZNY
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

STUDIA
WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIE

TCM 10

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

BIAŁYSTOK 2010

Wydawnictwo
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytet w Białymstoku

Наталля Чайка

Мінск

Рэалізацыя катэгорыі тэмпаральнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова

Пытанне пра рэалізацыю прэдыкатыўных катэгорый у эліптычных канструкцыях надзвычай важнае і актуальнае ў сучасным сінтаксісе. Гэта абумоўлена тым фактарам, што з кананічнасці функцыянавання эліптычных канструкцый несамрэзана звязаны з праблемай рэалізацыі імі прэдыкатыўнасці (у прыв. ч. тэмпаральнасці). Перадача пэўнага паведамлення з'яўляецца асноўнай умовай функцыянавання эліптычных канструкцый у мове. Эліптычныя сказы выступаюць як адзінкі, што складаюць апізнаную поўным, і пры гэтым рэалізуюць граматычныя катэгорыі модальнасці і тэмпаральнасці. Аднак асаблівасці структурнай арганізацыі сінтаксічнай адзінкі не дазваляюць выражаць названае значэнне тыповымі сродкамі (дзеяслоўным спосабам), таму ўмовы рэалізацыі тэмпаральнасці ў эліптычных сказах патрабуюць дэталёвага вывучэння.

Сказанне ў гэтай і абумоўлівае мэту даследавання – выявіць сродкі выражэння прэдыкатыўнасці (катэгорыі тэмпаральнасці) у эліптычных канструкцыях, прааналізаваць унутраныя заканамернасці рэалізацыі катэгорыі тэмпаральнасці, а таксама сінтаксічныя ўмовы, пры якіх названыя канструкцыі свабодна функцыянуюць. *Аб'ектам* даследавання выступаюць умовы рэалізацыі катэгорыі тэмпаральнасці ў эліптычных канструкцыях, *прадметам* даследавання – сродкі выражэння катэгорыі тэмпаральнасці ў эліптычных канструкцыях.

Агульныя метадалагічныя прынцыпы абумоўліваюць выбар метадаў даследавання. Асноўным метадам даследавання выступае *анісальны*, які дазваляе выявіць найбольш істотныя ўласцівасці аб'екта,

сінтэзаваць падобныя і паўтаральныя з'явы ў адну катэгорыю, даць адпаведную інтэрпрэтацыю моўнай з'явы і размеркаваць сукупнасць моўных фактаў адносна адзін аднаго на аснове пэўных прыкмет (класіфікаваць паказчыкі катэгорыі тэмпаральнасці на аснове прыналежнасці да таго ці іншага сінтаксічнага ўзроўню). У якасці дашаможных пры даследаванні выкарыстоўваліся элементы іншых метадаў. *Канструктыўныя* метады і прыёмы ўжываліся для найбольш поўнага выяўлення дынамічных законаў пабудовы мадыфікацый сінтаксічных канструкцый (эліпсіс) і для вызначэння форм і ўмоў рэалізацыі універсальных заканамернасцей (прэдыкатыўных катэгорыі) у беларускай мове (рознаўзроўневая паказчыкі катэгорыі тэмпаральнасці ў эліптычных канструкцыях). *Метад кампанентнага аналізу* прымяняўся для вызначэння правіл семантычнай спалучальнасці кампанентаў сінтаксічнай адзінкі, для выяўлення сродкаў кампенсацыі сінтаксічнага эліпсіса – паказчыкаў граматычных катэгорыі у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова, што адкрывае перспектывы для вывучэння заканамернасцей функцыянавання эліптычных канструкцый.

Пытанне пра спосабы рэалізацыі прэдыкатыўных катэгорыі у эліптычных канструкцыях вывучалася пераважна ў межах *функцыянальнай сінтаксічнай школы*. Неабходна адзначыць, што са станаўленнем названай школы пачаўся якасна новы этап у развіцці сінтаксічнай навукі. Аб'ектам вывучэння большасці даследчыкаў [А. П. Сковороднікава¹, А. А. Чувакіна², В. Мюллера³ і інш.] былі функцыі сінтаксічных адзінак, заканамернасці іх функцыянавання, моўныя адзінкі розных узроўняў, аб'яднаныя адзінствам семантычнай функцыі, у адрозненне ад папярэдніх школ, дзе сказ разглядаўся як лагічнае суджэнне ці псіхалагічнае ўяўленне або аналізавалася толькі структура сказа. Адкрыліся новыя перспектывы для шматаспектнага фундаментальнага даследавання найбольш складаных сінтаксічных з'яў, да якіх адносяцца *эліпсіс, збыткованасць, рэдукцыя, трансфармацыя, імплікацыя, эксплікацыя* і інш. Асноўным метадалагічным прыёмам функцыянальнага сінтаксісу выступае апісанне сінтаксічных з'яў ад іх функцыі да

¹ А. П. Сковородников, *Эллипсис как стилистическое явление русского литературного языка: пособие для спецкурса*, Красноярск 1978, с. 95.

² А. А. Чувакин, *О разграничении внешне сходных двусоставных и односоставных предложений*, [в:] *Вопросы синтаксиса русского языка*, Барнаул, 1975, с. 65–74.

³ W. Müller, *Die real existierenden grammatischen Ellipsen und die Norm: eine Bestandsaufnahme*, *Sprachwissenschaft*, 1990, s. 241–366.

сродкаў, пры гэтым выразна акрэсліваецца кірунак на раскрыццё заканамернасцей узаемадзеяння сінтаксічных, лексічных і кантэкстуальных сродкаў пры функцыянаванні моўных адзінак.

Найбольш важным для функцыянальнай граматыкі было пытанне пра *структурную дастатковасць* сказаў з сінтаксічным нулём і эліпсісам. Было заўважана, што адсутнасць структурнага кампанента не ўплывае ні на змест, ні на рэалізацыю прэдыкатыўных катэгорыі у эліптычнай канструкцыі: названыя сказы поўнасцю выконваюць камунікатыўную функцыю, прычым дзеянне, названае эліпсаваным дзеясловам, успрымаецца ў пэўным часова-мадальным плане. І таму падыход да праблемы быў адпаведным: сінтаксічныя адзінкі аналізаваліся толькі з улікам ступені іх камунікатыўнай значымасці. Даследчыкам М. Макшэйн былі дакладна акрэслены крытэрыі непаўнаты: “Папярэдні разгляд праблемы няпоўных сказаў дазваляе зрабіць выснову пра немагчымасць адшукаць адзіны крытэрыі падзелу сказаў на поўныя і няпоўныя. Сэнсавая паўнота, паўнота перадачы зместу паведамлення, паўнота перадачы прэдыкатыўных катэгорыі – паняцце адноснае, якое мае некалькі ступеняў. Устанаўленне гэтай паўнаты выводзіць за межы граматыкі ... і прыводзіць да ігнаравання або недаацэнкі структурна-граматычных тыпаў сказаў”⁴. Як бачна, М. Макшэйн прытрымліваецца меркавання, што толькі зыходзячы з разгляду сацыяльных функцый мовы – яе камунікатыўных функцый, толькі зыходзячы з уліку задач і ўмоў моўнага зносіна, можна вырашыць пытанне аб той ці іншай ступені непаўнаты сказа, дастатковасці яго фармальна-граматычнага складу і спосабаў выражэння прэдыкатыўнасці. Зыходзячы з такіх пазіцый, і іншыя даследчыкі грунтоўна і паслядоўна распрацавалі праблему рэалізацыі прэдыкатыўных катэгорыі у эліптычных канструкцыях. Сінтаксічная мадальнасць і тэмпаральнасць не выражаецца⁵ толькі ў адносна рэдкіх і нетыповых для моўных зносіна сінтаксічных структурах, у якіх адлюстроўваецца недыферэнцыраваная думка, што не аформілася ў звязаныя адзін з адным слоўныя вобразы. О. А. Шпак лічыць, што “адсутнасць тыповых сродкаў выражэння прэдыкатыўных катэгорыі у эліптычных канструкцыях абумоўлены не трансфармацыямі або структурнымі харак-

⁴ M. McShane, *Verbal ellipsis in Russian, Polish and Czech*, „Slavic & East Europe” 2000, № 2, p. 200.

⁵ J. Jaworski, *Elipsa jako środek stylistyczno-składniowy w tekstach publicystycznych końca XVIII wieku*, „Filologia Polska” 2007, t. 3, s. 32–33.

тарыстыкамі, а функцыянальнай накіраванасцю сказа”⁶. Даследчык прапануе пры аналізе спосабаў выражэння сінтаксічнай мадальнасці ўлічваць узасмаабумоўленасць і ўзаемадзеянне моўных адзінак розных узроўняў.

Асноўныя палажэнні тэорыі эліпсіса І. Яворскага, О. А. Шпака, М. Макшэйн з’явіліся базай для далейшай распрацоўкі гэтай праблемы іншымі даследчыкамі [М. Dicken⁷, Р. Elbourne⁸, L. Frazier⁹, R. Gergel¹⁰]. П. Элборн лічыць, што адсутнасць дзеяслова ў сказах тыпу *Я – до-мой; Ты его – шашкой* з’яўляецца нормай, а граматычныя і прэдыка-тыўныя катэгорыі выражаюцца пры дапамозе ўнутрысінтагматычных сродкаў. “Эліптычныя сказы маюць замкнёную структуру, сінтаксіч-ныя сувязі яго членаў не выходзяць за межы сказа. Таму эліптычныя сказы не могуць быць прызнаны няпоўнымі ні ў фармальным, ні ў сэн-савым плане, ні ў плане выражэння прэдыкатыўных катэгорый”¹¹.

Спярджэнне, што пропуск дзеяслова ў сказе з’яўляецца апраўда-ным, калі гэта абумоўлена камунікатыўнымі мэтамі ці стылістычны-мі функцыямі, з’яўляецца правамерным. А вось выснова аб тым, што сэнс эліптычнай канструкцыі не залежыць ад кантэксту, з’яўляецца спрэчнай. Існуе шмат прыкладаў, калі сказы з рознай семантыкай су-падаюць у сваіх эліптычных варыянтах і становяцца аманімічнымі.

Міколка – доўга ў бок вёскі.

Пакуль не стаміўся
(К. Чорны)

Аднак нічога не ўбачыў
(В. Быкаў)

⁶ О. А. Шпак, *Співвідношення нуля, эліпса і рэпрэзентацый у сінтаксічныму про-цесі сумішчэння*, „Вісн. Львів. політехн. ін-та” 1990, № 249: Мова та стиль зарубіжнай літаратуры, с. 42.

⁷ M. Dicken, *Pseudoclefts and ellipsis*, „Studia Linguistica: a J. of General Linguistics” 2000, Vol. 54, № 1, p. 41.

⁸ P. Elbourne, *The semantics of ellipsis*, „Interdisciplinary studies on information structure” 2005, Vol. 3, p. 63–109.

⁹ L. Frazier, *Focus and VP ellipsis*, „Language a. Speech” 2007, Vol. 50, № 1, p. 1–21.

¹⁰ R. Gergel, *Modality and ellipsis: diachronic and synchronic evidence*, New York 2009, 299 p.

¹¹ P. Elbourne, *The semantics of ellipsis*, „Interdisciplinary studies on information structure” 2005, Vol. 3, p. 75.

Аспект прэдыкатыўна-функцыянальнай варыятыўнасці закра-наюць у сваіх працах і іншыя даследчыкі [L. Bednarczuk¹², K. Carl-son¹³, Д. Р. Фатхулава¹⁴]. На першы план выносіцца пытанне функцыя-нальнага вар’іравання выражэння прэдыкатыўных катэгорый у сін-таксічных адзінках. Робіцца акцэнт на розных аспектах прабле-мы рэалізацыі прэдыкатыўных катэгорый у сінтаксічных канструк-цыях, у прыватнасці на праблеме ўзаемаабумоўленасці функцыі і фор-мы [L. Jose¹⁵, J. Ginzburg¹⁶, Е. И. Шендельс¹⁷, Т. В. Шмялёва¹⁸]. Даследчыкі адносяць поўны і адпаведны эліптычны сказ да сінаніміч-ных і ўзаемазамаяняемых канструкцый як у семантычным плане, так і ў плане рэалізацыі граматычных катэгорый: “Магчымасць замены сінтаксічна падобных канструкцый залежыць ад колькасці існуючых агульных прыкмет паміж канструкцыямі, што супастаўляюцца. Чым больш падобных прыкмет, тым лягчэй даказаць сінанімічнасць іх се-мантыкі, а таксама спосабаў і сродкаў выражэння мадальнасці і тэм-паральнасці”¹⁹. Вучоны песна звязвае праблему функцыянавання эліп-тычных сказаў з метадам трансфармацыі прэдыкатыўных катэгорый у адзінкі іншых узроўняў. Л. Іозе лічыць, што ўсе сінтаксічныя транс-фармацыі (дзеяслоўны спосаб выражэння прэдыкатыўных катэгорый недзеяслоўны) заўсёды матываваныя ў функцыянаваным плане і не заўсёды матываваны фармальнымі пазначкамі. Функцыянальная ма-тывацыя ў камунікатыўным плане абумоўлівае ўсе фармальныя і функ-цыянальныя змены сінтаксічнага парадку.

Відавочна, што тут мае месца аналіз моўных з’яў па іерархіі ад функцыі да формы: аўтары апраўдваюць выражэнне прэдыкатыўных

¹² L. Bednarczuk, *Ellipsis a spójność tekstu*, [y:] *Składnia, stylistyka, struktura tekstu*, Rzeszów 2002, s. 42–4.

¹³ K. Carlson, *Paralelism and prosody in the processing of ellipsis sentences*, New York; London, 2002, 72 p.

¹⁴ Д. Р. Фатхулова, *Роль эллиптических конструкций в семантико-синтаксической организации словесного диалога: (на материале французского и русского языков)*: автореф. дис. канд. филол. наук, Уфа 2008, с. 22.

¹⁵ L. Jose, *marcher trois heures vs marcher pendant trois heures, peut-on marcher sans ellipse?*, „Bull. de la Soc. Linguistique de Paris” 2001, Vol. 96, № 1, p. 207–226.

¹⁶ J. Ginzburg, *Clarification, ellipsis, and the nature of contextual updates in dialogue*, „Linguistics a. Philosophy” 2004, Vol. 27, № 4, p. 297–365.

¹⁷ Е. И. Шендельс, *Имплицитность в грамматике*, [в:] *Проблемы синтаксической семантики*, Москва 1976, с. 72–141.

¹⁸ Т. В. Шмельева, *Функциональный подход и языковые единицы: Функциональный анализ значимых единиц русского языка*, Новокузнецк 1992, с. 3–5.

¹⁹ L. Jose, *Marcher trois heures vs marcher pendant trois heures, peut-on marcher sans ellipse?*, „Bull. de la Soc. Linguistique de Paris” 2001, Vol. 96, № 1, p. 215.

катэгорый недзеяслоўным спосабам і лічаць падобныя сінтаксічныя аперацыі функцыянальна неабходнымі ў мадыфікацыях сінтаксічных адзінак (у эліптычных у прыватнасці). Канцэптуальная аснова названага даследавання прыярытэт функцыі над формай. Пры вызначэнні граматычных катэгорый у падобных канструкцыях неабходна браць пад увагу фактар функцыянальнай дастатковасці канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Прэдыкатыўныя катэгорыі ў падобных канструкцыях часта выражаюцца пазасказавымі сродкамі. Назіранні паказваюць, што сказы з эліпсісам дзеяслоўнага выказніка маюць кантэкстуальную абумоўленасць, якая закранас не толькі семантычны, але і часава-мадальны план сказа.

Яксна новы падыход да праблемы эліпсіса назіраецца ў працах Т. У. Шмялёвай. “Граматыка, – на думку даследчыцы, – каб быць дастаткова адэкватнай аналізуемай з’яве, павінна ўлічваць функцыі сваіх адзінак у значна большай ступені, чым гэта рабілася раней. Функцыя павінна быць унутранай асновай граматычнай тэорыі”²⁰. І, адпаведна, асноўным метадалагічным прыёмам Т. У. Шмялёвай пры даследаванні эліптычных сказаў быў шлях ад функцыі да сродкаў. У працах назіраецца тэндэнцыя да выяўлення марфалагічных і сінтаксічных умоў рэалізацыі семантыкі і прэдыкатыўных катэгорый у эліптычных канструкцыях у розных камунікатыўных сітуацыях. Трактоўка праблемы эліпсіса і рэалізацыі ў названых канструкцыях семантычных і граматычных катэгорый “залежыць ад рапэння асноўных праблем сінтаксічнай тэорыі”²¹. У эліптычнай канструкцыі, паводле меркавання Т. У. Шмялёвай, адсутнічаюць неабходныя структурныя кампаненты, аднак названая сінтаксічная адзінка характарызуецца граматычнай і семантычнай завершанасцю.

Антрапацэнтрычныя асновы тэорыі эліпсіса прадугледжваюць і адпаведную трактоўку названай з’явы. “Структура сказа, насуперак вербацэнтрычным канцэпціям, вызначаецца не толькі прэдыкатам, і тым больш не дзеясловам з яго граматычнымі катэгорыямі, а ўзаемадзеяннем кампанентаў, а гэта надае сказу прэдыкатыўны характар”²². Відавочна, што даследчык указвае на вядучую ролю прэдыкатыўных

²⁰ Т. В. Шмельова, *Функциональный подход и языковые единицы (вступительные замечания)*, [в:] *Функциональный анализ значимых единиц русского языка*, Новокузнецк 1992, с. 3.

²¹ Тамсама, с. 4.

²² J. Merchant, *Fragments and ellipsis*, „Linguistics Philosophy” 2004, Vol. 27, № 6, p. 661–738.

і залежных аб’ектна-суб’ектных кампанентаў у камунікатыўнай арганізацыі сказа, а мадэлі простага сказа характарызуе па наступных прыкметах: па адлюстраванні рэчаіснасці, граматычнай упарадкаванасці і экспрэсіўнай маркіраванасці.

Некаторыя вучоныя А. І. Шендельс²³, К. Carlson²⁴, S. Chung²⁵, А. Согт²⁶, – кваліфікуюць эліптычныя канструкцыі як структурна і семантычна поўныя. У якасці асноўнага аргумента прыводзіцца падобнасць, што дзеяслоўнасць не з’яўляецца універсальнай уласцівасцю любога сказа. З’яўленне дзеяслоўнай формы ў граматычных мадыфікацыях бездзеяслоўнай мадэлі не надае сказу дзеяслоўнасці, паколькі роля дзеяслова тут застаецца не арганізуючай, а дапаможнай. “Бездзеяслоўныя сказы характэрны для сінтаксічнай будовы рускай мовы, як і дзеяслоўныя”²⁷. Так, нельга не пагадзіцца з тым, што дзеяслоўнасць не з’яўляецца універсальнай уласцівасцю любога сказа, але пры ўмове, што прэдыкатыўнасць выражана іншымі, недзеяслоўнымі, сродкамі. Даследчыкі [J. Haiman²⁸, U. Juzwa²⁹, A. Kehler³⁰, W. Lechner³¹] увогуле адмаўляюць неабходнасць рэалізацыі прэдыкатыўных катэгорый у эліптычных канструкцыях. Яны лічаць, што дзеяслоўная і бездзеяслоўная мадыфікацыя сказаў як у германскіх, так і славянскіх мовах з’яўляюцца самастойнымі і абсалютна незалежнымі ад адной. Члены групы выказніка ў сказе тыпу *Дзяўчынка у школу* кваліфікуюцца як свабодныя словаформы, якія не залежаць ад дзеяслова. Так словаформа *ў школу*, на думку даследчыкаў, з’яўляецца транспаніраваным прэдыкатам і таму выступае носьбітам не толькі

²³ Е. И. Шендельс, *Имплицитность в грамматике*, [в:] *Проблемы синтаксической семантики*, Москва 1976, с. 72–141.

²⁴ K. Carlson, *Parenthesis and prosody in the processing of ellipsis sentences*, New York; London 2002, 227 p.

²⁵ S. Chung, *Syntax and logical form*, „Natural Language Semantics”, 1995, Vol. 3, № 3, p. 239–282.

²⁶ A. Согт, *Ellipsen: Untersuchungen zu Elliptizität und elliptischen Sprachgebrauch*, Saarbrücken 2008, 102 s.

²⁷ Е. И. Шендельс, *Имплицитность в грамматике*, [в:] *Проблемы синтаксической семантики*, Москва 1976, с. 79.

²⁸ J. Haiman, *Sur l’omission du verbe et sa recuperabilité en français*, „Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves”, Helsinki 1986, p. 135–146.

²⁹ U. Juzwa, *The inflection of ellipsis and its antecedent – the minimalist account*, „Linguae Mundi”, London 2005, № 2, s. 69–76.

³⁰ A. Kehler, *Anaphoric dependencies in ellipsis*, „Computational Linguistics” 1997, Vol. 23, № 3, p. 457–466.

³¹ W. Lechner, *Ellipsis in comparatives*, Berlin 2004, 285 p.

прэдыкатыўнай семантыкі, а і прэдыкатыўных катэгорый. Падобныя сказы некаторыя вучоныя кваліфікуюць як першасную мадэль у парадыгме фазісных мадыфікацый³². Напрыклад: *Дзяўчынка – у школу* – першая фаза, *Дзяўчынка ў школе* – другая фаза. Сінтаксемы *ў школе, у школу* кваліфікуюцца як транспаніраваныя прэдыкаты. Увод дзеяслова ў эліптычны сказ “не ўносіць ніякай інфармацыі, не мяняе нічога ў характары структурна-семантычных адносін, ён толькі падтрымлівае тое, што выражана і без яго прэдыкатыўным спалучэннем іменных словаформ”³³. І разам з тым эліптычнаму сказу надаецца значэнне перамяшчэння, руху. Узнікае пытанне: на якіх падставах даследчык надае сказу працэсуальнае значэнне пры адсутнасці дзеяслова? Калі дзеяслоў не ўносіць новай інфармацыі, не змяняе характар сэнсавых адносін, а толькі вербальна падтрымаў тое, што выражана і без яго, то гэта значыць, што бездзеяслоўны сказ не адрозніваецца ад дзеяслоўнага ні ў структурным плане, ні ў плане зместу, а толькі ў плане выражэння. Гэтым вучоны хацеў даказаць, што эліптычныя сказы маюць сваю, бездзеяслоўную, мадэль, а даказаў адваротнае. Эліптычныя сказы дастаткова інфарматыўныя таму, што мы ведаем поўную мадэль. Поўная мадэль з’яўляецца базай для ўтварэння ў маўленні мноства мадыфікацый, большасць з якіх сталі тыповымі адзінкамі і свабодна ўжываюцца ў мове. Эліптычны сказ, як правіла, замацоўваецца за пэўнай моўнай сітуацыяй, якая паўтараецца, і гэта дазваляе яму быць функцыянальна дастатковым. Але было б няправільным лічыць падобныя сказы граматычна поўнымі. У маўленні ўвесь час ствараюцца новыя мадыфікацыі сказаў. Калі кожную з іх лічыць “нормаю”, то апісаць такія “нарматыўныя” з’явы не здолела б ні адна граматыка: колькасць канструкцый была б бясконцай. Да таго ж у эліптычных сказах выразна праяўляецца сінтаксічная мадальнасць і тэмпаральнасць, якія сведчаць пра дзеяслоўны характар апушчанага прэдыката. Таму эліптычнаму сказу, як і іншым сінтаксічным адзінкам, уласціва прэдыкатыўнасць. Адсутнасць дзеяслова ў эліптычных сказах не дазваляе рэалізаваць прэдыкатыўнасць тыповымі сродкамі. Паколькі сінтаксічныя катэгорыі мадальнасці і тэмпаральнасці знаходзяць сваё выражэнне ў граматычных катэгорыях ладу і часу, то рэалізуюцца яны традыцыйна ў дзеяслоўнай словаформе. Спецыфічная сінтаксічная арганізацыя эліптычных канструкцый патра-

буе недзеяслоўных паказчыкаў прэдыкатыўнасці. Паказчыкі мадальнасці і тэмпаральнасці ўказваюць на адносінны паведамленне, выражанага эліптычнай канструкцыяй, да рэчаіснасці ў аспекце рэальнасць – ірэальнасць або ў плане пэўнага часу. Прэдыкатыўнасць выражае апэнку рэчаіснасці і з’яўляецца неабходнай умовай функцыянавання любога сказа. Таму важнае значэнне мае выяўленне спосабаў і сродкаў выражэння прэдыкатыўных катэгорый у эліптычных канструкцыях.

Поўныя сінтаксічныя канструкцыі маюць увесь неабходны арсенал для рэалізацыі тэмпаральнасці – тыповыя сродкі выражэння значэнняў часу. Пропуск дзеяслова ў эліптычных канструкцыях патрабуе прыцягнення іншых нетыповых – сродкаў выражэння тэмпаральнасці – тэмпаральных паказчыкаў, якія рэалізуюць часавыя адносінны ў канструкцыях. Паказчыкі тэмпаральнасці могуць выражацца самымі рознымі сродкамі. Аднак найбольш распаўсюджаныя *ўнутрысінтагматычныя*, да якіх можна аднесці *акалічнасці часу*: яны ўказваюць на значэнне часу эліпсаванага дзеяслова. Спецыфікай такой формы выражэння часавых адносін з’яўляецца маркіраванасць значэння *цяперашняга часу* значэннем акалічнасці: *Васіль саскочыў з ганка і на момант стаў, думаючы, дзе ісці: вільчай ці гумнамі. У іншыя дні хадзіў паўз гумны, сёння прытаж ісць, пакуль завёў каня на ўзболатак, – можна ісці і вуліцаю. І на вуліцы цяпер – нікога* (І. Мелж). Паказчык значэння акалічнасці часу *цяпер* указвае на супадзенне моманту гутаркі і дзеяння.

Неабходна адзначыць, што звычайна часта ў якасці паказчыка значэння часу выкарыстоўваюцца наступныя акалічнасці: *сёння*: – Ты што – і сёння на рабоце? Ад улу нават не прасіў? – Грэх пры такой гуляць пагодзе: Хоць да п’ядня – а пакасіў (Н. Гілевіч), *цяпер*: Праз тыдзень будзем тры! А цяпер мы – па хатах (А. Макаёнак); *Саскавай дзяўчыне жыліе, а цяпер – соль на рану* (А. Дзялендзік). Для рэалізацыі значэнняў *цяперашняга часу* колькасць сродкаў абмежаваная – гэта пераважае акалічнасці са значэннем часу: іншымі сродкамі названае значэнне выражацца не можа. Відавочна, што значэнне *цяперашняга часу* ў эліптычных сказах можа выражацца пераважна лексічна.

Сінтаксічны паралелізм таксама часта выступае ў якасці паказчыка значэння *цяперашняга часу* ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Паралелізм, які рэалізуецца ў аднародных членах, адзін з якіх апушчаны, прадстаўлены вялікай колькасцю канструкцый у мове мастацкай літаратуры. Паколькі дзеясловы *цяперашняга часу* не маюць граматычных сродкаў выражэння, то значэнне часу эліпсаванага дзеяслова можна вызначыць толькі па форме матэрыяльна выражанага адна-

³² Тамсама.

³³ W. Lechner, *Ellipsis in comparatives*, Berlin 2004, p. 180.

роднага выказніка або па форме выказніка ў аднаціпнай эліптычнаму сказу частцы. Паралелізм аднародных членаў дазваляе паказаць часавы план дзеяння, названага эліпсаваным дзеясловам. У канструкцыі *Вечар. Сонца на заходзе. // Гоніць Федзя статак свой. // Праганяе да аборы і адразу - да сяброў* (П. Броўка) эліпсаваны дзеяслоў мае форму цяперашняга часу па аналогіі з матэрыяльна выражаным. Аднак што датычыць семантыкі, то тут мы можам канстатаваць паслядоўнасць падзей, названых матэрыяльна выражаным і эліпсаваным дзеясловамі. Прычым своеасаблівай з'яўляецца будова гэтай канструкцыі. На эліпсіс дзеяслова тут накладваецца пропуск дзейніка. Таму сказ з'яўляецца адначасова і кантэкстуальна няпоўным і эліптычным.

Значэнне цяперашняга часу ў сказах з эліпсісам дзеяслова можа рэалізавацца і ў *складаных сінтаксічных канструкцыях*, адна частка якой змяшчае эліпсіс дзеяслова. Пры гэтым часткі знаходзяцца ў адносінах сінтаксічнага паралелізму, і часовае значэнне эліптычнай часткі праецыруецца на часовае значэнне поўнай: *З больніцы ўсе ад'язджаюць дамоў, // А Лена - на працу ў суседні калгас* (П. Броўка); *Злятае бэз думяны ў сны, // А і ў дні апошня - сняжынкі* (Р. Баравікова).

Сінтаксічны паралелізм выступае ў якасці паказчыка і ў структуры складанага сінтаксічнага цэлага. У такім выпадку часовае значэнне эліптычнай канструкцыі праецыруецца на часовае значэнне поўнай: *Дык колькі яны працуюць. У зямлі - з раніцы да вечара. Як чэрві. Вунь цяпліцы, парнікі... Нутры ў разводзяць - і на базар* (А. Дзялендзік). У такіх выпадках першы, поўны, сказ задас значэнне часу ўсім наступным эліптычным сказам. Пры гэтым акалічнасці *спачатку, адтуль* указваюць на паслядоўнасць падзей, што ажыццяўляюцца ў эліптычных канструкцыях: *Спачатку ідуць у салдаты. А адтуль - у горад* (А. Макаёнак). На ўзроўні складанага сінтаксічнага цэлага рэалізацыя тэмпаральнасці можа падразумяваць наяўнасць дзеяслова ў форме цяперашняга часу ў папярэднім сказе. У наступных сказах дзеянне, названае эліпсаваным дзеясловам, успрымаецца ў значэнні цяперашняга часу: *Здалося, толькі задрамаў, як чую - бяда. У расчыненых дзвярах - дзед: "Божухна, немцы!" У лазні цёмна, але акенца ўжо святлее... Ранак* (В. Быкаў).

Паказчыкамі значэння цяперашняга часу могуць выступаць і *дэ-тэрмінаваныя акалічнасці* ў эліптычных сказах з семантыкай статальнай лакалізацыі. Названыя акалічнасці ўказваюць на тое, што аб'ект знаходзіцца на гэтым месцы пастаянна, нязменна: *За гародамі гэтай вёскі - шырокі, нізкі луг* (Я. Брыль); *За лугам - вялікія ўзгоркі...* (П. Пестрак). Безадносна да кантэксту такія сказы заўсёды маюць зна-

чэнне цяперашняга часу. Значэнне будучага ці прошлага часу ў аналізуемых сказах прадугледжвае абавязковае ўжыванне дзеяслова *быць* у неабходнай тэмпаральнай мадыфікацыі: *За возерам была вёска / За возерам - вёска / За возерам будзе вёска*. Значэнне будучага ці прошлага часу ў падобных сказах можа быць выражана кантэкстуальна няпоўнай канструкцыяй: *За лесам было поле. За полем - сады* (І Мележ); *За ракой будзе горад. У горадзе - школы, садкі, жылыя дамы* (Чырвоная змена).

Паказчыкам значэння цяперашняга часу можа быць і агульны часавы план складанага сказа. У канструкцыі *Правядзіце здзіўленым поглядам: // Снегавік з жалейкай - ля варот* (Р. Баравікова) форма загаднага ладу першай часткі ўказвае на пастаяннае і працяглае дзеянне, выражанае эліпсаваным дзеясловам. А пастаяннае дзеянне мае значэнне цяперашняга часу. Канструкцыя *Ці не Стафан, каб не змыліцца, // Прышоў з камянам на пагост? // Вячорка ўздрыгнуў: // На сцяжыныцы - // Стары з кійком. // Валента Цроўд!* (Н. Гілевіч) мае значэнне цяперашняга часу пры форме прошлага. Частка, у якой эліпсуецца дзеяслоў, указвае на наяўнасць коўнага аб'екта ў дадзены момант.

Значэнне цяперашняга часу эліпсаванага дзеяслова можа рэалізавацца і пры дапамозе экспліцытна выражаных аднародных членаў: *Значыць, я - да камандзіравай ямы і ўжо на прыступках чую: размова сур'ёзная* (В. Быкаў). Прычым пазіцыя экспліцытна выражанага аднароднага выказніка не фіксаваная: ён можа размяшчацца і ў пачатку сказа.

Паказчыкамі значэння ў часу могуць выступаць і розныя акалічнасці са значэннем пастаяннага нязменага дзеяння: *Не з ранку ў дзень, // А з году ў год // Угору! Неадступна* (Т. Бондар). На пастаянны, нязменны характар дзеяння могуць указваць і акалічнасці, якія паўтараюцца не адзін раз, ствараючы неабходны часавы фон: *А цераз год не слагаў брата - // Яго найлюбага з братоў. // Была такой жахлікай страта - // Што злёг, вярнуўшыся з кладоў. // І зноўку сон. І зноў - пакутны. // І зноў - не раз сасніў, не два... // Ставок за вёскай цёплы, мутны, // І ў ім - шчаслівая дзятва* (Н. Гілевіч).

Неабходна адзначыць выпадкі, калі вершаваная страфа ўключае толькі эліптычныя сказы. У такіх сказах тэмпаральны фон стварае любы паказчык значэння тэмпаральнасці першай эліптычнай канструкцыі. Значэнне тэмпаральнасці ў астатніх канструкцыях рэалізуецца на аснове часовага фону першага сказа пры дапамозе сінтаксічнага паралелізму: *А думы ў горы // Зноў і зноў. // І раптам - гул // І трэск*

сукоў. // *Машына немцаў, // А на ёй – хлапцы, // І кожны, як герой* (П. Броўка). Паказчыкам значэння часу ў прыведзеных канструкцыях выступае акалічнасць *зноў і зноў*, якая ўказвае на паўтаральнасць падзей, а значыць дзеянне адносіцца да пяперашняга часу. Падобныя канструкцыі з'яўляюцца яскравым сведчаннем таго, што тэмпаральнасць можа рэалізавацца і недзеяслоўнымі сродкамі.

Значэнне *будучага* часу ў эліптычных сказах мае больш разнастайныя спосабы выражэння. Аднак найбольш пашыранымі сродкамі выражэння значэнняў будучага часу з'яўляюцца акалічнасці, якія ўказваюць на тое, што дзеянне будзе адбывацца пасля моманту гутаркі: *Ты не забудься, брат наш кроўны, – // Струменіў водар з родных слоў, – // Што маме, Сохвіі Пятроўне, // Праз месяц – семдзсят гадоў?* (Н. Гілевіч). Рэалізацыя часавых значэнняў ажыццяўляецца спосабам далучэння паказчыка тэмпаральнасці да сінтаксічнай пазіцыі эліпсаванага дзеяслова. Неабходна адзначыць, што ў аналізуемых канструкцыях назіраецца двухбаковая сувязь: дапаўненні і акалічнасці рэалізуюць семантыку дзеяслова, а семантыка ўплывае на значэнне часу. Такім чынам, акалічнасць часу выконвае двайную ролю: выступае ў якасці паказчыка семантыкі і тэмпаральнасці ў эліптычных канструкцыях: *Я ўжо ў сярэднім, брат, узросце: // Налета – семдзсят гадоў* (Н. Гілевіч). Двайная функцыя акалічнасці часу *налета* абумоўлена семантыкай названага кампанента. Аналагічная сітуацыя назіраецца і ў наступным сказе: *Яны ў Гародні, бы ў палоне. // Такі ўжо час... // Ідзеш далей... // Турботы – заўтра, а сягодня // Ты бесклапотны салавей* (Л. Дранько-Майсюк). Частае выкарыстанне акалічнасцей часу ў функцыі паказчыка значэння тэмпаральнасці тлумачыцца тым, што форма простага будучага часу з'яўляецца немаркіраванай і не мае прамых спосабаў выражэння, акрамя дзеяслоўных.

Эліптычныя сказы з будучым складаным часам могуць супадаць у аманімічных формах з канструкцыямі, дзе дзеяслоў *буду* выступае часткай састаўнога іменнага выказніка: *А што над гуртам, над калектывам будзе?* Прыведзены прыклад з'яўляецца неадназначным паводле семантыкі: яго можна кваліфікаваць і як эліптычны сказ з апущаным дзеясловам *А што /стаяць/ над гуртам, над калектывам будзе?* і як вытворную канструкцыю з трансфармаваным прэдыкатам, выражаным састаўным іменным выказнікам: *А што над гуртам, над калектывам будзе?* Па прычыне падобнага супадзення розных канструкцый у адной аманімічнай складанай форме будучага часу ў эліптычных канструкцыях амаль не сустракаецца.

У сказе *Яшчэ навінаю сумненне і нечаканасцю азы: пасля завеі – пацяпленне, пасля адлігі маразы* (А. Разанаў) значэнне будучага часу выражаецца дзякуючы акалічнасцям *пасля завеі і пасля адлігі*, якія ўказваюць на паслядоўнасць ажыццяўлення падзей і могуць спалучацца з дзеясловамі будучага часу.

Паказчыкамі значэння будучага часу ў эліптычным сказе могуць выступаць *злучнікі і іх функцыянальныя аналагі* ў спалучэнні з часпіцамі: *Вось яшчэ некалькі дзён і мы ў Царыцыне, потым паворот на Поўнач, пару тыдняў, ад сілы месяц, і мы за Масквой, і Расія ля нашых ног* (А. Макаёнак). Часавыя адносіны рэалізуюцца спосабам паслядоўнага ўжывання акалічнасцяў часу *потым, пару тыдняў, ад сілы месяц*. У далёным выпадку важную ролю ў рэалізацыі пэўнага значэння часу адыгрывае і паралелізм структур.

Адносіны паралельнага часовага плану могуць рэалізавацца як паміж аднароднымі выказнікамі, адзін з якіх эліпсаваны: *Вось пераначуем, а заўтра ранічкай усіх параненых – у тым* (В. Дыкаў); так і паміж часткамі складанага сказа *Якая розніца, чыя ці зубамі? Вайна вось-вось скончыцца, а на гімнасцёрцы адны гузікі. Хоць бы нашыўку якую* (А. Дудараў). Значэнне будучага часу эліпсаванага дзеяслова з'яўляецца аналагічным значэнню часу эліпсаванага аднароднага выказніка. Аналагічнасць часавых форм абумоўлена агульным тэмпаральным планам сказа.

У фарміраванні агульнага часовага плану паралельных сінтаксічных структур можа выкарыстоўвацца злучнік *і (ды)*, які паказвае, што дзеянне, выражанае эліпсаваным дзеясловам, адбываецца пасля асноўнага: *Кончу ваяваць – і да вас, у Антоніва...* (А. Дудараў); *А ён дэмабілізаваўся – і ў Полацк* (А. Макаёнак); *Скончым школу – і за працу, не прапусцім ні аднаго дня* (П. Броўка); *А то возьму вось гэтыя два экзэмпляры – яо і мой – ды ў райком* (А. Макаёнак); *Набяром каменняў большай – у дарогу* (І. Козел); *Надакучыла ўжо вандраваць. Два-тры дні пастаім – і зноў на новае месца. Горш чыган* (А. Макаёнак); *Душа перацягэ ў прасцяг – // І цяжар гадоў – з плячэй* (Т. Бондар).

Значэнне будучага часу можа рэалізавацца і на ўзроўні звязнага тэксту. Акалічнасць часу *наперадзе, з гадамі* (1) і *пасля* (2) указваюць на тое, што дзеянне будзе адбывацца ў будучым. Таму агульны часавы фон ахоплівае ўсе астатнія канструкцыі ў структуры складанага сінтаксічнага цэлага: – *Што наперадзе з гадамі? // Лёс. Жыццё. А можа бой? – // Ходзіць ён паміж кустамі, разважаючы з сабой* (П. Броўка); *А што пасля. За ім. // Уваскрашэнне? Змрок нябыту? // Усё ўжо на-*

чыста забыта (Т. Бондар). Неабходна адзначыць, што далучальная сінтаксічная сувязь на ўзроўні складанага сінтаксічнага цэлага дазваляе рэалізаваць неабходнае значэнне часу.

Дзеянні, на якія ўказваюць экспліцытна выражаны і эліпсаваны выказнікі, могуць супрацьпастаўляцца паміж сабой. У такіх выпадках значэнне часу эліптычнай канструкцыі прасцыруецца на значэнне часу поўнай канструкцыі. Прычым падобныя сінтаксічныя з'явы могуць мець рознае структурнае афармленне: эліптычная і поўная часткі могуць уваходзіць у склад складанага сказа або ўтвараць складанае сінтаксічнае цэлае: *Зараз памераем ціск. А потым укольчыж* (А. Макаёнак); *Ты пабудзь, а я – на хвілінку* (В. Быкаў). У падобных канструкцыях сродкам сувязі паміж сінтаксічнымі структурамі выступае злучнік *а*. Неабходна адзначыць, што паралелізм структур адыгрывае выключна важную ролю ў рэалізацыі значэнняў часу ў эліптычных канструкцыях.

Паралелізм структур дазваляе рэалізаваць значэнне будучага часу нават пры адсутнасці прамога ўказання на яго: *От зараз праверым! От зараз – у міліцыю* (І. Мележ). Могуць выступаць у якасці паказчыка значэння тэмпаральнасці акалічнасці тыпу *хутка, заўтра, калі*, якія спалучаюцца толькі з дзеясловамі са значэннем будучага часу: *А калі у сваты? – запытай Яўхім тым жа патрабавальным тонам* (І. Мележ); *Заўтра у атрад* (В. Быкаў); *Мы хутка – дадому* (Б. Мікуліч).

Значэнне будучага часу ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова можа рэалізавацца і пры дапамозе спалучэння акалічнасці часу з умацняльнай часціцай: *Хутка мы ўсёй сямейкай – ды ў круіз вакол Еўропы* (М. Матукоўскі).

Сінтаксічны паралелізм у эліптычных канструкцыях стварае спрыяльныя ўмовы і для рэалізацыі значэння **прошлага часу**. Названае значэнне часу можа рэалізавацца ў эліптычнай канструкцыі з аднароднымі выказнікамі, адзін з якіх эліпсаваны: *Як толькі пачынала вечарэць, разбіралі інструмент і – на станцыю* (В. Быкаў). Агульны часавы план паведамлення з'яўляецца паказчыкам тэмпаральнасці ў прыведзеных сказах. Паслядоўнасць падзей, перадаваемая аднароднымі членамі сказа, таксама фарміруе часавы план паведамлення, які ахоплівае і эліпсаваны дзеяслоў: *І тады Ваня Шчарбак падхапіў свой аўтамат, узяў яшчэ ў Кіклідзе супрацьтанкавую гранату, скінуў шынель і – у трубу пад насытам* (В. Быкаў); *А ён дэмабілізаваўся – і ў Полацк!* (А. Макаёнак); *Старую ў час блакаты ў лесе // Стапілі злыдні – і на здзек* (Н. Гілсвіч). Адметны характар падобным сказам надае

злучнік *і*, які адносіць дзеянне, выражанае эліпсаваным дзеясловам, да агульнага часовага плану.

Паказчыкам тэмпаральнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова можа выступаць і даданая часавая частка, якая ўказвае на парадак ажыццяўлення падзей. Яна звычайна займае пазіцыю перад эліпсаваным дзеясловам і канкрэтызуе не толькі яго семантыку, але і граматычнае значэнне часу: *Хлопцы, як сцягнулася, гародамі – на дарогу* (В. Быкаў). Граматычная форма дзеяслова ў даданай частцы *сцягнулася* абмяжоўвае значэнне часу галоўнай часткі. Магчымасць рэалізацыі значэнняў цяперашняга і прошлага часу ў частцы з эліпсісам дзеяслова выключасца.

Дзеяслоў *бывала* таксама часам выступае ў якасці паказчыка тэмпаральнасці, які ўказвае на значэнне даўноминулага часу. У сказе *Бывала, у выхадны дзень збярэмся мы і – на Дняпро... і давай песні. А то пасядзем на лодкі і ірміз па цячэнню* (А. Макаёнак); *Цяпер зусім тшы час, // Другімі сталі й мы. // Бывала, пры'дзецца на кірмаш // Ды з гора да карчмы* (П. Броўка) матэрыяльна выражаныя дзеясловы ўжыты ў форме будучага часу, аднак дзеяслоў *бывала* ўказвае на кантэкстуальнае значэнне даўноминулага часу.

Адметнымі з'яўляюцца выпадкі, калі ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова матэрыяльна выражасца толькі адзін аднародны член, а астатнія эліпсуюцца. У такіх канструкцыях тэмпаральным паказчыкам для апушчаных дзеясловаў з'яўляецца адзіны матэрыяльна выражаны дзеяслоў у спалучэнні са злучнікамі, якія ўказваюць на паслядоўнасць падзей, перадаваемых эліпсаванымі дзеясловамі: *Тамара Паўлаўна прыехала ў райаддзел, начальніка за рукаў і ў Вярхоўны Савет. А той яму старога наказ – прапісаць* (А. Макаёнак). У прыведзенай канструкцыі ўдакладняюць паслядоўнасць падзей лапаўненні, што ўказваюць на суб'ект дзеяння, а таксама акалічнасці спосабу дзеяння і месца.

Значэнне прошлага часу можа рэалізавацца і ў складаных канструкцыях, у адной з частак якіх эліпсаваны дзеяслоў. У такім выпадку паказчыкам выступае матэрыяльна выражаны дзеяслоў першай часткі ў спалучэнні са злучнікам, які ўказвае на парадак ажыццяўлення падзей: *Але во выраслі дзеці, толькі б уздыгнуць з палёгкай, ды тут – вайна* (В. Быкаў); *Знікла ўсё ранейшае, толькі – успаміны* (П. Броўка). У падобных канструкцыях агульны часавы план галоўнай часткі выступае адзіным паказчыкам тэмпаральнасці. Гэта абумоўлена шырокімі спалучальнымі здольнасцямі кампанентаў, што ўваходзяць у склад эліптычнай часткі. Яны практычна могуць

спалучацца з дзеясловамі з рознымі значэннямі часу: *Тут пачалася вайна / Тут пачынаецца вайна / Тут пачнецца вайна; Толькі засталіся ўспаміны / Толькі застаюцца ўспаміны / Толькі застануцца ўспаміны*. Аднак пры гэтым часам адбываюцца катэгарыяльныя змены кампанстаў сінтаксічнай адзінкі.

Значэнне прошлага часу можа рэалізавацца і ў складаным сказе, дзе эліпсуюцца дзеясловы як у першай, так і ў другой частках. У падобных канструкцыях паказчыкам тэмпаральнасці выступаюць дзеясловы-звязкі, што ўказваюць на значэнне часу ў сінтаксічнай канструкцыі: *А як пешы на парог, я на канану і пачаў галасіць-прыгаворваць, усё больш пра тыф* (М. Матукоўскі). Дзеяслоў-звязка *пачаў* абмяжоўвае колькасць магчымых значэнняў часу, што могуць рэалізавацца ў дадзенай канструкцыі.

Складаныя сказы з рознымі відамі сувязі часта выступаюць базай для рэалізацыі значэнняў часу. У падобных канструкцыях дзеясловы са значэннем прошлага часу ўжываюцца некалькі разоў, і таму частка з апушчаным выказнікам прымае агульнае для канструкцыі значэнне часу: *Яно – то, пастарайшыся, можна было б перабрацца, але нялішне кватіў на гэта Кузьма: пасля Чырвонай Арміі – паны; так і чакаў ён усё перамены* (К. Чорны).

Таксама вельмі часта ў якасці паказчыка значэння прошлага часу выкарыстоўваюцца адзінкі звышсказавага ўзроўню. Значэнне часу задасца першай, поўнай, канструкцыяй. Астатнія сказы, у тым ліку і эліптычныя, прымаюць часавы фон стрыжнявага сказа: *Ну, як жывецца? Як работа? – // Жывём... Працуем і жывём! – // Сказала неяк бестурботна. – // А вы – надоўга ў родны дом? (Н. Гілевіч); Як з хваробы я ачнуўся, // Дзе ляжаць... Аджазны год. // У Маскву мяне на курсы камандзіраў – // І на фронт (П. Броўка); Завязла яго ў Мінск. Аперацыю яму зрабілі. А назаўтра – вайна (А. Макаёнак).*

Агульны часавы план стрыжнявага сказа можа выступаць у якасці паказчыка тэмпаральнасці ў спалучэнні з унутрысказавым сінтаксічным паралелізмам: *Надакучыла ўжо вандраваць. Два-тры дні пастаім – і зноў на новае месца. Горш цыган (А. Макаёнак).* У падобных сказах экспліцытна выражаны аднародны выказнік мае форму будучага часу, а значэнне – прошлага. Часавы фон у такіх канструкцыях задасца значэннем часу стрыжнявага сказа – *надакучыла вандраваць*. У канструкцыі яскрава рэалізуюцца значэнне прошлага часу.

Відавочна, што паралелізм структур на ўзроўні арганізацыі звязнага тэксту таксама мае здольнасць рэалізаваць неабходнае значэнне часу ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова.

І зусім рэдка паказчыкам значэння прошлага часу можа выступаць і акалічнасць, якая ўказвае на тое, што дзеянне адбылося да моманту гутаркі: *Ты разумееш – я ж толькі са стэпу* (В. Быкаў).

Як бачна, катэгорыя тэмпаральнасці ў эліптычных канструкцыях рэалізуецца недзеяслоўнымі паказчыкамі значэнняў часу. Да найбольш папулярных адносяцца ўнутрысінтагматычныя паказчыкі тэмпаральнасці – *акалічнасці часу*. Канкрэтызацыя значэння часу адбываецца на аснове семантычнай спалучальнасці, у выніку якой акалічнасць абмяжоўвае часовае значэнне эліпсаванага дзеяслова ў канкрэтным сказе.

У якасці паказчыка тэмпаральнасці можа выступаць і *сінтаксічны паралелізм*. Сінтаксічны паралелізм аб'ядноўвае або аднародныя выказнікі, адзін з якіх эліпсаваны, або дзве прэдыкатыўныя часткі, адна з якіх эліптычная, або два і больш сказы ў структуры складанага сінтаксічнага пэлага, адзін з якіх эліптычны. У падобных выпадках значэнне часу эліпсаванага дзеяслова або эліптычнай часткі складанага сказа вызначаецца на аснове значэння часу мадэрэльна выражанага дзеяслова. Сінтаксічны паралелізм дазваляе сфарміраваць агульны часавы план, на які і праецыруецца значэнне часу эліпсаванага дзеяслова.

У эліптычных сказах з семантыкай статальнай лакалізацыі ў якасці паказчыка тэмпаральнасці выступаюць *дэтэрмінаваныя акалічнасці*. Структурна-семантычныя асаблівасці падобных канструкцый дазваляюць адносіць іх да плану церашняга часу. Значэнне будучага або прошлага часу прэдуладжвае абавязковае ўжыванне дзеяслова *быць* у неабходнай тэмпаральнай мадыфікацыі. Прычым паказчык тэмпаральнасці *быць* можа змяшчацца як у самой канструкцыі з семантыкай статальнай лакалізацыі, так і ў папярэдняй з паралельнай структурай.

У складаным сінтаксічным пэлым, дзе ўсе сказы эліптычныя, канкрэтызатарам тэмпаральнасці выступае паказчык значэння часу першай канструкцыі. Астатнія канструкцыі набываюць тэмпаральны фон першага сказа.

Паказчыкам тэмпаральнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова выступае і даданая часавая частка, што ўказвае адначасова і на паралак ажыццяўлення падзей, і на канкрэтнае значэнне сінтаксічнага часу.

Відавочна, што рэалізацыя катэгорыі тэмпаральнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова ажыццяўляецца самымі рознымі сінтаксічнымі сродкамі, якія адносяцца да розных сінтаксічных узроўняў, а часам

і да розных моўных адзінак. Гэты фактар з'яўляецца абавязковай умовай афармлення эліптычнага сказа ў паўнацэнную камунікатыўную адзінку. Заканамернасці функцыянавання эліптычных канструкцый прадугледжваюць абавязковую рэалізацыю прэдыкатыўных катэгорый недзеяслоўнымі сродкамі, якія здольны кампенсаваць адсутнасць дзеяслова і выразіць названыя катэгорыі іншым спосабам.

REALISATION OF THE CATEGORY OF TEMPORALITY
IN ELLIPTICAL CONSTRUCTIONS WITH VERB ELLIPSIS

SUMMARY

The article is devoted to one of the actual problems of modern linguistics – the problem of realization of predicative categories in constructions with the verb ellipsis. In the article laws of functioning of elliptical sentences in the Belarusian language are researched, expression of predicative categories with the nonverbal means is implied. It is revealed that realization of temporality in the constructions with the verb ellipsis is carried out with the help of the following language levels: insidesyntagmatical, syntagmatical and supersyntagmatical and also with the help of parallelism of structures and semantic filling of the subordinate parts of the sentence.

Leonarda Dacewicz
Białystok

**Antroponimia Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim
w kontekście polskiej i wschodniosłowiańskiej
kultury nazewniczej**

Wielkie Księstwo Litewskie dzięki tolerancyjnej polityce wewnętrznej stało się azylem dla prześladowanych w różnych częściach Europy grup religijno-etnicznych, wśród których znaleźli się także przybywający ze Złotej Ordy i Krymu Tatarzy. Początki osadnictwa tatarskiego sięgają czasów księcia Witolda. Z różnych powodów (też jako jeńcy wojenni) przybywali oni w kolejnych stuleciach¹.

Tatarzy litewscy, jednolici pod względem religijnym, od początków osadnictwa byli zróżnicowani pod względem społecznym, ekonomicznym i prawnym. W opracowaniach historycznych poświęconych osadnictwu tatarskiemu w Wielkim Księstwie Litewskim wyodrębnia się cztery grupy osadników: Tatarów hospodarskich, Tatarów kozaków, Tatarów prywatnych i miejskich. Stojący najwyżej w hierarchii społecznej Tatarzy hospodarscy posiadali majątki ziemskie z nadania wielkiego księcia i mieli obowiązek pełnić służbę wojskową konno. Tatarzy kozacy, grupa uboższa, z tytułu posiadania ziem miała obowiązek pełnić służbę wojskową pieszo. Status kozaków prywatnych, osiadłych w dobrach ziemskich magnatów litewskich, był podobny. Tatarzy, zamieszkujący w miastach trudnili się furmaństwem, garbarstwem, zajmowali się handlem końmi, uprawą warzyw, byli konowałami².

¹ L. Krawiec, *Zarys dziejów ludności tatarskiej w Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Tatarzy w Polsce*, nr. 19, Wilno 1936, s. 10; J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Poznań 1984.

² G. Błaszczak, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002, s. 231; P. Borawski, *Struktura społeczna Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XIX, 1990, s. 316; L. Krawiec, op. cit.; J. Sobczak, op. cit.

narodów, które najogólniej mówiąc, nie lubią się. Z licznie przytoczonych przykładów literatury rosyjskiej dawnej i współczesnej wyłania się najczęściej gorzki, smutny, czasami sarkastyczny lub wręcz groteskowy obraz Polaka, który – przynajmniej – koresponduje z portretem Rosjanina, bowiem wielu rosyjskich pisarzy nie szczędziło i nie szczędzi nadal krytyki własnemu narodowi. Pociuszająca wydaje się myśl, że stereotypy są zjawiskiem historycznie zmiennym, a „świadomość niedoskonałości własnego narodu i samokrytycyzm są (...) najlepszą drogą do budowania właściwych relacji między narodami.”

Recenzowana książka ze wszech miar zasługuje na uznanie. Po pierwsze jest niezwykle pasjonującą lekturą, która otwiera nowe perspektywy na wiele aktualnych spraw, z pozoru znanych. Po drugie, w dobie globalizacji i wzmożonych kontaktów międzyludzkich, obcowania z kulturą własną i obcą zmusza do refleksji, jak wypracować kulturę wspólną, by nie była to tylko fikcja, czy kontakty kulturowe nie są przypadkiem tą przestrzenią, na której można byłoby budować nowe, może lepsze relacje między narodami, chociażby po to, by stare stereotypy nie miały racji bytu. I wreszcie przyjemność sprawia obcowanie z estetycznie i starannie wykonaną książką.

Walentya Jakimiuk-Sawczyńska

SPIS TREŚCI

Jubileusz Profesora Romana Hajczuka	3
Bibliografia prac Profesora Romana Hajczuka	7
Aleksander Zubow (Александр Зубов) – Двужычныя і многаязычныя словары – как основа обучения лексики русского языка	17

JĘZYKOZNAWSTWO

Elżbieta Bogdanowicz – Wartości konotacyjne nazw własnych li (na przykładach prasy polskiej i rosyjskiej)	23
Lilia Citko – Litwa etniczna i jej władcy na kartach „Kroniki Bychowca” ..	33
Natalia Czajka (Наталья Чайка) – Рэалізацыя катэгорыі тэмпаральнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова	45
Leonarda Dacewicz – Antroponimia Tatarów w wielkim Księstwie Litewskim w kontekście polskiej i wschodnioślaviańskiej kultury nazewniczej	63
Sergiusz Griniewicz (Сергей Гриневич) – К вопросу о методах лингвистических исследований	75
Łukasz Karpiński – Podstawy sporządzania modułowego słownika terminologii branżowej	91
Michał Kondratiuk – O kilku powszechnych na Białostocczyźnie nazwiskach pochodzenia litewskiego	117
Małgorzata Kuriałowicz – Словообразовательные отличия русского церковнославянского языка от старославянского языка на материале Евангелия XVIII века. Дублеты	127
Jerzy Lukaszyn – Słownik dydaktyczny terminologii lingwistycznej	133
Evguena Maximovitch – Актуализация новой лексики русского языка чужезычного происхождения – семантические изменения	141
Магюна Michaluk – О некоторых аспектах языка современной российской прессы (на основе материалов из журнала <i>Русская речь</i> с 2007 по 2009)	155
Julia Nikitina (Юлия Никитина) – Антропонимы в урбанонимии славян: сопоставительный аспект (на примере урбанонимиконов Минска, Варшавы и Софии)	167
Anna Romanik – Neosemantyzacja (derywacja semantyczna) jako źródło nominacji w języku rosyjskim (na materiale nazw ubiorów)	183

narodów, które kładów literat sumituy, czas należy - ke szczędził myśl, że nalość właś	аббревиатур в русском специальном 191 wisk prozodycznych i rosyjskiej 209 ная оценочная коннотативная мере русской общественно- 221 wistyka dzisiaj 229 stowia jako obiekt opisu leksykograficznego 235
---	---

ДАКТУКА

Andrzej Bogusławski — Словоизменение в преподавании русского языка полякам. Несколько указаний по вопросу о глоттодидактическом приоритете	243
Dorota Dziewanowska — Czynniki determinujące kształtowanie kompetencji międzykulturowej w procesie nauczania języka obcego	255
Marzanna Karolczuk — O nauczaniu drugiego języka obcego (analiza programów nauczania języka angielskiego, niemieckiego i rosyjskiego)	265
Krzysztof Rutkowski — Историко-лингвистический экскурс на занятиях русского языка	277
Ludmiła Szupielewicz (Людмила Шипелевич) — Особенности текстов из Интернета и их использование в обучении русскому языку как иностранному	285

DEBIUTY NAUKOWE

Michał Mordań — Współczesne typy nazw ulic Bielska Podlaskiego	293
Iwona Ostaszewska — Literatura rosyjska wobec problemów ekologii. Rekonesans	305

RECENZJE

Jolanta Chomko, Joanna Dziedzic: <i>Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe</i> . Materiały XVI Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Droga ku wzajemności”, Białystok, 25-26 września 2009 r., pod red. M. Kondratiuka i B. Siegiemnia, Białystok 2009	319
Walentyna Jakimiuk-Sawczyńska: <i>Wizja kultury własnej, obcej i wspólnej w sytuacji kontaktu</i> . Redakcja: Monika Kostaszuk-Romanowska, Anna Wieczorkiewicz, Białystok 2009	323

CONTENTS

Jubilee of Professor Roman Hajczuk	3
The Complete Bibliography of the Works of Professor Roman Hajczuk	7
Aleksander Zubow (Александр Зубов) — Bilingual and Multilingual Dictionaries as Foundation of Russian Teaching	17

LINGUISTICS

Elżbieta Bogdanowicz — Connotative Values of Proper Names (Based on Examples from Polish and Russian press)	23
Lilia Citko — Ethnic Lithuania and its Rulers as Documented in „Kronika Bychowca”	33
Natalia Czajka (Наталля Чайка) — Realisation of the Category of Temporality in Elliptical Constructions with Verb Elipsis	45
Leonarda Dacewicz — The Process of Shaping Tatar Anthroponymy in the Grand Duchy of Lithuania in Context of Polish and East Slavic Onomastic Culture	63
Sergiusz Griniewicz (Сергей Гриневич) — Concerning Methods of Linguistic Investigations	75
Lukasz Karpiński — Basis of Construction of Modular Terminological Dictionary	91
Michał Kondratiuk — On Some Common Surnames of Lithuanian Origin Appearing in the Region of Białystok	117
Małgorzata Kurianowicz — Derivational Differences between Russian Church Slavonic and Old Church Slavonic on the Basis of Jableczynska Gospel (18 th century). Doublets	127
Jerzy Lukszyn — Learner's Dictionary of Linguistic Terminology	133
Evguenia Maximovitch — Updated Version of the New Russian Lexis — the Semantic Changes within the Lexis	141
Maryna Michdu — Review of the State of Research on Contemporary Russian Press Language (Based on Publications in the Periodical <i>Russkaya Rech</i> 2007-2009)	155
Julia Nikitina (Юлия Никитина) — Antroponyms in the Slavonic Urbanonym System: Commemorative Aspect (on the Material of Urbans Titles of Minsk, Warsaw and Sophia)	167
Anna Romanik — Semantic Derivation as a Source of Nomination in Russian Language (on Clothing Vocabulary)	183
Stanisław Szadyko — The Role and the Place of Abbreviations in the Russian Special Language of the Informatics	191
Dorota Szymaniuk — Interpretation of Prosodic Phenomena and Russian Intonation	209

Stanisław Szadyko — Роль и место аббревиатур в русском специальном языке информатики	191
Dorota Szymaniuk — O interpretacji zjawisk prozodycznych i rosyjskiej intonacji	209
Robert Szymula — Социально обусловленная оценочная коннотативная вариантность терминов (на примере русской общественно-политической терминологии)	221
Jan Zaniewski — Antropolingwistyka dzisiaj	229
Wanda Zmarzer — Przysłowia jako obiekt opisu leksykograficznego	235

GLOTTODYDAKTYKA

Andrzej Bogusławski — Словоизменение в преподавании русского языка полякам. Несколько указаний по вопросу о глоттодидактическом приоритете	243
Dorota Dziewanowska — Czynniki determinujące kształtowanie kompetencji międzykulturowej w procesie nauczania języka obcego	255
Marzanna Karolczuk — O nauczaniu drugiego języka obcego (analiza programów nauczania języka angielskiego, niemieckiego i rosyjskiego)	265
Krzysztof Rutkowski — Историко-лингвистический экскурс на занятиях русского языка	277
Ludmiła Szypielewicz (Людмила Шипелевич) — Особенности текстов из Интернета и их использование в обучении русскому языку как иностранному	285

DEBIUTY NAUKOWE

Michał Mordań — Współczesne typy nazw ulic Bielska Podlaskiego	293
Iwona Ostaszewska — Literatura rosyjska wobec problemów ekologii. Rekonesans	305

RECENZJE

Jolanta Chonko, Joanna Dziedzic: <i>Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe</i> . Materiały XVI Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Droga ku wzajemności”, Białystok, 25-26 września 2009 r., pod red. M. Kondratiuka i B. Siegienia, Białystok 2009	319
Walentyna Jakimiuk-Sawczyńska: <i>Wizja kultury własnej, obcej i wspólnej w sytuacji kontaktu</i> . Redakcja: Monika Kostaszuk-Romanowska, Anna Wieczorkiewicz, Białystok 2009	323

CONTENTS

Jubilee of Professor Roman Hajczuk	3
The Complete Bibliography of the Works of Professor Roman Hajczuk	7
Aleksander Zubow (Александр Зубов) — Bilingual and Multilingual Dictionaries as Foundation of Russian Teaching	17

LINGUISTICS

Elżbieta Bogdanowicz — Connotative Values of Proper Names (Based on Examples from Polish and Russian press)	23
Lilia Citko — Ethnic Lithuania and its Rulers as Documented in „Kronika Bychowca”	33
Natalia Czajka (Наталия Чайка) — Realisation of the Category of Temporality in Elliptical Constructions with Verb Ellipsis	45
Leonarda Dacewicz — The Process of Shaping Tatar Anthroponymy in the Grand Duchy of Lithuania in Context of Polish and East Slavic Onomastic Culture	63
Sergiusz Griniewicz (Сергей Гриневич) — Concerning Methods of Linguistic Investigations	75
Łukasz Karpiński — Basis of Construction of Modular Terminological Dictionary	91
Michał Kondratiuk — On Some Common Surnames of Lithuanian Origin Appearing in the Region of Białystok	117
Małgorzata Kurianowicz — Derivational Differences between Russian Church Slavonic and Old Church Slavonic on the Basis of Jableczynska Gospel (18 th century). Doublet	127
Jerzy Lukszyn — Learner's Dictionary of Linguistic Terminology	133
Evguenia Maximowitch — Updated Version of the New Russian Lexis — the Semantic Changes within the Lexis	141
Maryna Michałuk — Review of the State of Research on Contemporary Russian Press Language (Based on Publications in the Periodical <i>Russkaya Rech</i> 2007-2009)	155
Julia Nikitina (Юлия Никитина) — Antroponyms in the Slavonic Urbanonym System: Commemorative Aspect (on the Material of Urbans Titles of Minsk, Warsaw and Sophia)	167
Anna Romanik — Semantic Derivation as a Source of Nomination in Russian Language (on Clothing Vocabulary)	183
Stanisław Szadyko — The Role and the Place of Abbreviations in the Russian Special Language of the Informatics	191
Dorota Szymaniuk — Interpretation of Prosodic Phenomena and Russian Intonation	209

Robert Szymula — Variants of Terms with Social Connotative Judgment (on Example of Russian Social and Political Terminology)	221
Jan Zaniewski — Anthropolinguistics Today	229
Wanda Zmarzer — Proverbs as an Object of Lexicographical Description	235

GLOTTODIDACTICA

Andrzej Bogusławski — Inflection in Teaching Russian to Polish Students. Some Recommendations Concerning Glottodidactic Priorities	243
Dorota Dzięwanowska — Factors Determining the Formation of Intercultural Competence in the Process of Foreign Language Teaching	255
Marzanna Karolczuk — On the Teaching Second Foreign Language (the Analysis of Syllabi for English, German and Russian)	265
Krzysztof Rutkowski — Historical-linguistic Comments in Russian Language Courses	277
Ludmila Szypielewicz (Людмила Шипелевич) — Specificity and Use of Written Materials Published on the Internet in Teaching Russian Language	285

DEBUTS

Michał Mordań — Contemporary Types of Street Names in Bielsk Podlaski Reconnaissance	293
Iwona Ostaszewska — Russian Literature Towards Problems with Ecology. Reconnaissance	305

REVIEWS	319
-------------------	-----

Zasady publikowania w roczniku
„Studia Wschodniosłowiańskie”

- Rocznik „Studia Wschodniosłowiańskie” przyjmuje do druku materiały nigdzie dotąd nie publikowane. Wszystkie artykuły publikowane w roczniku są recenzowane.
- Rocznik „Studia Wschodniosłowiańskie” zamieszcza materiały w językach wschodniosłowiańskich, języku polskim oraz w innych językach europejskich. Do tekstu prosimy dołączyć **angielską i rosyjską wersję tytułu**.
- Oprócz artykułów Redakcja zamieszcza także:
 - recenzje merytoryczne, oceniające i polemiczne, o objętości do 5 stron maszynopisu;
 - informacje o książkach o objętości do 2 stron maszynopisu;
 - sprawozdania z sesji i konferencji naukowych o objętości 3 stron maszynopisu.
- Wymogi techniczne:
 - teksty prosimy przysyłać w dwóch egzemplarzach w postaci wydruków komputerowych wraz z dyskietką w programie Word (7.0);
 - wszystkie teksty winny zawierać streszczenie w języku angielskim (do 0,5 strony);
 - w tekstach w języku polskim, angielskim i innych językach europejskich cytaty i przypisy w języku rosyjskim, ukraińskim i białoruskim prosimy przytaczać w oryginale (nie w transliteracji);
 - tytuły utworów literackich występujących w tekście w języku polskim, angielskim i innych językach europejskich po raz pierwszy winny posiadać w nawiasie wersję oryginalną (nie w transliteracji);
 - maszynopis winien być przygotowany z zachowaniem interlinii i marginesu po lewej stronie;
 - strona znormalizowanego maszynopisu zawiera 30 wersów tekstu z ok. 60 znakami w wersie (1800 znaków na stronie);
 - objętość tekstów nie powinna przekraczać 20 stron maszynopisu;
 - opis źródeł w przypisach prosimy dostosować do przedstawionego poniżej wzorca:

Książka:
J. Kowalski, *Historia literatury*, Kraków 1990, s. 23.
Ibidem, s. 1.
J. Kowalski, *Historia...*, s. 56.

Fragment książki:
A. Nowak, *Z dziejów piśmiennictwa*, [w:] *Historia cywilizacji*, Warszawa 1987, s. 98.
Ibidem, s. 13.
A. Nowak, *Z dziejów...*, s. 135.

Artykuł w czasopiśmie:
L. Nowacka, *Teoria aktów mowy*, „Przegląd Językoznawczy” 1963, nr 7, s. 45.